

Функцыянальная роля звароткаў у беларускай абрадавай паэзіі (семантыка-стылістычны і структурны аспекты)

Зіманскі В.Э.

Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”, Віцебск

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці функцыянавання розных тыпаў звароткаў, ужытых у беларускай народнай вусна-паэтычнай песеннай творчасці. Асноўная ўвага надаецца аналізу структуры і формы звароткаў, іх вобразна-семантычнага напавення, магчымасці вырашаць камунікатыўныя задачы ў творах каляндарна-абрадавай і сямейна-абрадавай паэзіі.

Мэта даследавання – выяўленне функцыянальнай ролі зваротка як эмацыянальна-вобразнага кампанента тэкстаў беларускай абрадавай паэзіі на семантыка-стылістычным і структурным узроўнях.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання паслужылі тэксты песенных твораў беларускай народнай вусна-паэтычнай творчасці. Метады даследавання – семантыка-стылістычны, дэскрыптыўны, класіфікацыйны, супастаўляльны, статыстычны.

Вынікі і іх абмеркаванне. Сярод простых звароткаў дамінантнае становішча займаюць звароткі ў памяншальна-ласкавай форме (дачушка, мамачка, сваточкі, міленькі і інш.). Яны дапамагаюць выказаць адносіны і пачуцці да аб'екта, асобы, якім адрасаваны зварот (любоў, ласка, замілаванне, спагада, жаданне задобрыць і г.д.) і выклікаць адпаведную рэакцыю суб'екта, надаюць твору эмацыянальнасць. Простыя звароткі ў нейтральнай форме выконваюць у песнях сваю асноўную – вакатыўную – функцыю: сястра, нявестка, дзяўчына, доля, ветры, Божа і інш.

Развітыя звароткі ўключаюць звароткі з азначэннямі, звароткі з прыдаткамі, звароткі – паўторы і звароткі, якія ўтрымліваюць градацыю. Азначэнне ў складзе зваротка дазваляе раскрыць характар узаемаадносін персанажаў, насыціць твор экспрэсіяй, увесці інтрыгу, аздобіць выказванне эмацыянальна (беленькі малойчык, любы Васечка і інш.). Ужыванне прыдаткаў надае ўсяму звароту асаблівую прыгажосць, вобразнасць, робіць твор паэтычна-эмацыянальным, дазваляе стварыць унутраную рыфму (кладачка-серабраначка, матушка-ластуха і інш.). Паўторы акцэнтуюць увагу на асобе, з'яве ці пэўных іх якасцях, ствараюць адметную кампазіцыю твора. За кошт градацыі дасягаецца семантычная экспрэсія; кожнае слова ў складзе такога зваротка здольнае разгарнуць вялікі спектр пачуццяў і характарыстык. Сімвалы ў зваротках (гэта ў асноўным назвы жывёл і птушак) не толькі выяўляюць паэтычную вобразнасць персанажаў, але і дапамагаюць вызначыць іх асноўную, характарыстычную сутнасць.

Заклучэнне. У выніку разгляду функцыянавання розных тыпаў звароткаў у творах абрадавай паэзіі вызначаны дамінантныя катэгорыі звароткаў, прасочана іх семантыка-стылістычнае напавенне, выяўлены нацыянальныя адметнасці. Важнай заканамернасцю ўжывання звароткаў у творах абрадавай паэзіі з'яўляецца іх здольнасць надаваць народным песням эмацыянальнасць і экспрэсію, што выяўляецца на структурна-семантычным і лексіка-граматычным узроўнях.

Ключавыя словы: зваротак, сямейна-абрадавая паэзія, каляндарна-абрадавая паэзія, просты зваротак, развіты зваротак, канатацыя, форма, вобразнасць, камунікацыя, функцыянаванне, паўтор, градацыя, эмацыянальнасць, экспрэсія.

(Ученые записки. – 2022. – Том 36. – С. 111–122)

Functional role of addresses in Belarusian ritual poetry (the semantic and stylistic and the structural aspects)

Zimanski V.E.

Education Establishment “Vitebsk State P.M. Masherov University”, Vitebsk

The article examines the peculiarities of various types of address functioning, used in the Belarusian folk oral and poetic song creativity. The main attention is paid to the analysis of the structure and form of address, their figurative and semantic content, the ability to solve communicative tasks in the works of calendar-ritual and family-ritual poetry.

The purpose of the study is to identify the functional role of addressing as an emotional and figurative component of Belarusian ritual poetry texts at the semantic, stylistic and structural levels.

Material and methods. The research material was the lyrics of songs of the Belarusian folk oral and poetic creativity. The research methods are the semantic-stylistic, descriptive, classification, comparative, statistical.

Findings and their discussion. Among simple address, the address in a diminutive form occupy the dominant position (*dochenka, mamochka, svatochky, milenky, etc.*). They help to express attitudes and feelings towards the object, the person to which or whom the addressing is directed (love, mercy, tenderness, compassion, desire to appease, etc.) and cause the appropriate reaction of the interlocutor; give the work emotionality. Simple address in a neutral form perform their main vocative function in songs: *sestra, nevestka, devushka, dolya, vetru, Bozhe, etc.*

Common addresses include addresses with attributes, addresses with oppositions, repeated addresses and addresses, containing gradation. An attribute within the address allows you to reveal the nature of the characters' relationships, saturate the work with expression, introduce intrigue, decorate the utterance emotionally (*belenky molodchik, luby Vasechka, etc.*). The use of oppositions gives the whole address a special beauty, imagery, makes the work poetically emotional, allows you to create an internal rhyme (*kladochka-serebryanochka, matushka-lastuska, etc.*). Repetitions focus on personality, phenomenon or its certain qualities; create a distinctive composition of the work. Due to the gradation, semantic expression is achievable; each word within such an address is able to expand a large range of feelings and characteristics. The symbols in the addresses (these are mainly the names of animals and birds) not only reveal the poetic imagery of the characters, but also help to determine their basic, characteristic essence.

Conclusion. As a result of the consideration of various types of addresses functioning in the works of ritual poetry, the dominant categories of addresses are determined, their semantic and stylistic content is traced, national peculiarities are revealed. An important regularity of address usage in the works of ritual poetry is their ability to impart emotionality and expression to folk songs, which manifests itself at the structural-semantic and lexical-grammatical levels.

Key words: address, family-ritual poetry, calendar-ritual poetry, simple address, common address, connotation, form, imagery, communication, functioning, repetition, gradation, emotionality, expression.

(Scientific notes. – 2022. – Vol. 36. – P. 111–122)

Яшчэ задоўга да таго, калі мастацкае слова было зафіксавана ў помніках пісьменнасці, народ выяўляў свае настроі і думкі ў песнях, казках, легендах і паданнях, якія былі першымі праявамі яго мастацкай творчасці. Яны на працягу многіх гадоў і стагоддзяў свайго бытавання перадаваліся, становіліся выдатнымі творами мастацтва. У іх адлюстроўваліся ўсе найважнейшыя асаблівасці народнага жыцця з самых далёкіх часоў: барацьба чалавека з прыроднай стыхіяй, яго мары, меркаванні, любоў да радзімы і нянавісць да ворагаў, глыбокі аптымізм. Фальклор з'явіўся першай паэтычнай школай многіх выдатных пісьменнікаў. Творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, Я. Лучыны, А. Гурыновіча, М. Багдановіча, Я. Купалы, Я. Коласа і многіх іншых вядомых беларускіх паэтаў і празаікаў непарыўна звязана з народнай паэзіяй. І менавіта гэтыя творцы “рабілі” сучасную беларускую літаратурную мову, крок за крокам падштурхоўваючы яе да ўнармаванасці.

Фальклорныя творы ў цэлым і фалькорна-песенныя (як каляндарна-абрадавыя, так і сямейна-абрадавыя) – у прыватнасці насычаны вялікай колькасцю вобразных сродкаў, асаблівай лексікай і семантыкай; пры гэтым у кантэксце любой абраднасці вялікае значэнне мае выкарыстанне моўны матэрыял. Многія паэтычныя, у тым ліку і народныя, творы ў кампазіцыйным плане пачынаюцца са зваротка, які набывае функцыю асноўнага эмацыянальна-вобразнага кампанента, а таму аналіз функцыянавання гэтай моўнай адзінкі ў вусна-паэтычнай творчасці дазваляе выявіць адметнасць і нацыянальную спецыфіку народнай мовы. Гэтым фактам, а таксама тым, што функцыянаванне звароткаў у мове фальклорных народна-паэтычных абрадавых творах вывучана не ў дастаткова поўным аб'ёме, абумоўлена актуальнасць дадзенага даследавання.

Функцыянаванне розных тыпаў звароткаў, ужытых у беларускай народнай вусна-паэтычнай песеннай творчасці, цікавае перш за ўсё выяўленнем іх семантака-стылістычнага напаўнення, вызначэннем

дамінантных катэгорый, эмацыянальна-экспрэсіўнага напаўнення на розных структурна-семантычных і лексіка-граматычных узроўнях, што дазваляе выявіць спецыфічныя нацыянальныя асаблівасці тэкстаў беларускай абрадавай паэзіі [1–4].

Мэта даследавання – выяўленне функцыянальнай ролі зваротка як эмацыянальна-вобразнага кампанента тэкстаў беларускай абрадавай паэзіі на семантыка-стылістычным і структурным узроўнях.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання паслужылі тэксты песенных твораў беларускай народнай вусна-паэтычнай творчасці. Метады даследавання – семантыка-стылістычны, дэскрыптыўны, класіфікацыйны, супастаўляльны, статыстычны.

Вынікі і іх абмеркаванне. Зваротак, як правіла, называе асобу ці прадмет, да якіх звяртаюцца. Просты зваротак складаецца з аднаго слова, якое можа ўжывацца як у нейтральнай форме, так і мець эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку за кошт утварэння памяншальна-ласкавых форм слова з дапамогай канататыўных суфіксаў. Простыя звароткі складаюць 41% ад агульнай колькасці прааналізаваных звароткаў, якія функцыянуюць у выбраных творах абрадавай паэзіі, прычым нейтральнай формай прадстаўлены 9% ад агульнай колькасці простых звароткаў, а памяншальна-ласкавай, эмацыянальна-афарбаванай – 32%. Структурна-семантычную ролю звароткаў разгледзім на прыкладах з твораў абрадавай паэзіі ў адпаведнасці з формай слова-зваротка.

Простыя звароткі ў нейтральнай форме. Звароткі ў нейтральнай форме з'яўляюцца, адпаведна, і стылістычна нейтральнымі. У структурным плане падобныя моўныя адзінкі звычайна складаліся з аднаго слова, якое ўжывалася ў нейтральным сэнсе. Яны фіксуецца як у каляндарна-абрадавых, так і ў сямейна-абрадавых песенных творах. Так, каляндарныя песні, якія ўваходзяць у склад каляндарна-абрадавай паэзіі, не абыходзіліся без абраду ваджэння казы. Лічылася, што гэтая жывёла, калі яе пэўным чынам задобрыць,

магла ўплываць на дабрабыт у сям’і і гаспадарцы. Калядоўшчыкі разгортвалі перад гаспадарамі сапраўдныя тэатральныя сцэны, у якіх каза ці казёл былі галоўнымі ўдзельнікамі. У сувязі з гэтым падобныя песні ўтрымліваюць зварот да галоўнай дзейнай асобы: “Ну, ну, ну, **казёл**, // *Паварочайся, // Ні саромейся*” [5, с. 10]. У падобных песнях перад звароткам вельмі часта ўжываліся розныя выклічнікі, часціцы: ну, ну, ну; го-го-го і інш.: “Го-го-го, **каза**, // *Го-го, шэрая!*” [6, с. 74]. Як бачым, зваротак тут не толькі выражаны назоўнікам, але і субстантываваным прыметнікам (у кантэксте дадзенага твора мы разглядаем лексему шэрая як асобны зваротак, а не як дыстантную частку зваротка *каза*. – В.З.). Калядныя песні маглі ўтрымліваць зварот да канкрэтнай асобы па імені, напрыклад: “А ты, **Саша**, ні гуляй, // *Ідзі коліду пабірай*” [5, с. 18]. Ужыванне простага зваротку ў выглядзе асабовага імя ў простаі размоўнай форме магло ўказваць на малады ўзрост асобы, да якой звярталіся, ці на прыкладна роўны ўзрост гаворачага (спяваючага) і таго, каму быў адрасаваны зварот. Гэта пацвярджаецца і тым фактам, што калядаваць звычайна хадзіла моладзь.

Просты зваротак шырока ўжываецца і ў іншых абрадавых песнях – вясельных, радзінных. Прызначэнне яго самае рознае: зваротак можа ўказваць на тып сваяцкіх адносінаў: “– А **папар, нявестка**, сярэдзінку...” [5, с. 78]. “**Вядзі, сястра**, дзяцей у хату, // *Пасаджу іх на прыпечку*” [5, с. 101]. “**Па двару ходзіць, жонцы кажэ**: // – **Снімай, жана, хлеб са стала...**” [5, с. 23]; на пол і ўзрост асобы, да якой звяртаюцца: “**Даволі, дзяўчына**, у копы ўбіраці, // *Пара іці дадому пасцель белу слаці*” [5, с. 101]. Можна заўважыць, што асабліваю стылістычную афарбоўку мае зваротак “**жана**”, паколькі гэта слова размоўна-гутарковае, дыялектнае, своеасаблівае калька з рускай мовы: *жена – жана*. У якасці простага зваротка можа выступаць асабовае імя чалавека: “**На ж табе, Насця**, каліна, // *Штоб весела была, рабіла, // Падкінь каліначку пад караваць, // Тут табе, Насцечка, век векаваць*” [5, с. 128]. Ужыванне ў другой частцы песні зваротка ў памяншальна-ласкальнай форме надае твору эмацыянальную разгорнутасць.

У адпаведнасці з міфалагічнымі ўяўленнямі нашых продкаў жывой сілай надзяляліся з’явы і стыхіі прыроды, у якіх чалавек мог прасіць заступніцтва ці спагады. У такім выпадку зварот адрасаваўся якой-небудзь прыроднай з’яве, напрыклад: “**Вы не вейце, ветры**, ў лузе, // *Дай павейце па дарозе // Пад новыя вароцечкі, // Маёй мамцы пад ножачкі*” [5, с. 89]. У дадзеным прыкладзе вецер з’яўляецца адзінай надзеяй замужняй дзяўчыны, якая не мае іншай магчымасці перадаць хоць якую-небудзь вестачку сваім родным. Нялёгкае жыццё ў сям’і мужа спрыяла ставарэнню песень, у якіх маладая жонка звярталася да сваёй долі, бо не магла абвінаваціць у сваіх бедах каго-небудзь іншага: “**Сваю долю праклінала**: // – **Дзе ты, доля**, падзелался, // *Ці ты ў лесе згубілася, // Ці ты ў моры ўтапілася*” [5, с. 89]. Набожнасць нашых продкаў прасочваецца ў частых зваротах да Бога як сілы

ўсявышняй, магутнай: “**А дай, Божа**, здароўя маёй унучачцы” [5, с. 109]. “**Зарадзі ж, Божа**, піоначку, // *Да на маладую жоначку*” [5, с. 129]. “**Была ў бабкі курка-рабушка, // Слава табе, Госпадзі, на ўвесь свет**” [5, с. 36]. Падобныя звароты былі характэрны для многіх песень, якія выконваліся падчас розных абрадаў.

Просты зваротак пры ўсёй сваёй стылістычнай нейтральнасці мог надаваць пэўнаму твору эмацыянальнае адценне, калі, напрыклад паўтараўся ў пачатку кожнага радка: “**Юр’я, устань рана, // Юр’я, умыйся бела, // Юр’я, прычашыся, прыбярся, // Юр’я, вазьмі ключы, // Юр’я, ідзі ў поле, // Юр’я, адамкні зямлю, // Юр’я, выпусці расу**” [6, с. 219]. Юр’я (Юрый) – цэнтральны персанаж аднайменнага веснавога свята. Праз зварот да яго рэалізуюцца асноўныя матывы юраўскіх песень. І сярод іх дамінанты – аб адмыканні зямлі і выпусканні расы (травы). Увасабляецца ён у песні-звароце да Юр’я – тыповым рытуальным тэксам. Тут зваротак паўтараецца як заклінанне. Ён не толькі акцэнтуюе ўвагу на галоўным персанажы свята, але і носіць магільны характар. Такі зваротак цалкам апраўдвае прызначэнне песеннага твора – дагукацца Юрыя, выказаць яму сваю просьбу ці нават своеасаблівы загад.

Простыя звароткі ў памяншальна-ласкальнай і клічнай формах. Просты звароткі ў памяншальна-ласкальнай форме ўжыты 123 разы, што складае 78% ад агульнай колькасці прааналізаваных простых звароткаў. Такія формы зваротка, утварэння з дапамогай канататыўных (эмацыянальных) суфіксаў, закліканы адлюстравць эмацыянальна-псіхалагічны стан персанажа, выразіць адносіны да асобы, якой адрасаваны зварот. Такім чынам выказваецца спагадлівае стаўленне да героя, які, як правіла, звычайна называе сапраўдную асобу: *Колечка, Ванечка, брацетка, татулечка, татачка, сыночак, сваточкі*. У многіх выпадках ласкавы зварот адрасаваны родным, да якіх звяртаецца гаворачы. Такім чынам могуць выказвацца:

✓ **просьба**: “– **Пусці, мамачка**, // *На раўчэй гуляць, // Ой, лілюлюшкі, // На раўчэй гуляць*” [5, с. 28]. “**Прыйшла ж да яго да дзевачка яго: // – Дай уставай, братачка**, да ўставай, родненькі” [5, с. 18]. “**Саша ў мамачкі прасіўся: // – Пусці, мамачка**, на адну ноч, // *Заўтра к утру я вярнуся*” [5, с. 139]. “**Сястра ў брата да прасілася, // Не траві мяне, братка**, у суботачку, // *Да траві, братка, да ў нядзелечку...*” [5, с. 54]. “**Пусці, братко**, мяне ў хату, // *Ў хаце зіму зімаваці*” [5, с. 100]. “**Стойце, братцы**, за варотмі, пайду ў сваякроўкі запытаю” [5, с. 105]. “**Іванька ў маманькі прасіцца: // – Пусці мяне, маманька**, на адну ноч” [5, с. 141]. “**Пусці мяне, мамка**, пагуляці, // *Канарэек-пташачак паганяці*” [5, с. 67]. “**Устань, міленькі**, абачніся, // *Схадзі, схадзі, міленькі, па бабульку*” [5, с. 109]. У прыведзеных прыкладах варта звярнуць увагу на структурныя змены слоў-звароткаў. З дапамогай канататыўных суфіксаў *-ачк-, -аньк-, -к-* створаны формы звароткаў, насычаныя адпаведнай эмацыянальнасцю: *мамка – мамачка – маманька; братка – братачка*. Дарэчы, тут можна заўважыць адметнасць народных песень: зваротак *маманька* вельмі падобны да рускага *маменька* і,

здаецца, больш прыдатны для ўжывання менавіта ў рускай мове; ужыванне яго ў беларускіх песнях адпастроўвае мясцовыя, дыялектныя асаблівасці пэўнага рэгіёна. Гэтаксама каларыт паўднёвых гаворак заўважаецца ў форме зваротка *братко* са спецыфічным, дыялектным, канчаткам *-о*. Названыя асаблівасці ствараюць пэўнае стылістычнае абрамленне народных песенных твораў.

✓ пытанне і адказ: “*Сустрэў мяне мой татанька: // – Дзе ж, дачушка, дзіця брала?*” [5, с. 76]. “*А ў яго мамачка пытаецца: // – Чыйго ты, сыночак, сядлаеш?*” // – *Сядлаю, мамачка, я свайго*” [5, с. 141]. “*– Я ўжо, татка, вячэрала, // Да я ела сухіх хлябоў...*” [5, с. 89]. Праз ужыванне звароткаў у памяншальна-ласкальнай форме прасочваюцца спагадлівыя адносіны да роднага чалавека. У наступным прыкладзе ўжываецца зваротак-калька з рускай мовы: “*Чаго ты, мальчык, чаго невясёл, // Ці ў цябе, мальчык, дзевачкі няма?*” [5, с. 92], што стварае стварэе стыльовую адметнасць твора і падкрэслівае мясцовы каларыт.

✓ скарга: “*– Ой, мамачка, гора-гора, // Далёкае замужжайка...*” [5, с. 86]. Ужыванне выклічніка *ой* перад звароткам узмацняе экспрэсію. Можна адзначыць, што ў семантычным плане зваротак *мамачка* можна разглядаць не толькі як зварот да канкрэтнай асобы, але і як паэтычны зварот, паколькі называнне маці менавіта ў такой форме характэрна і для сітуацыі, калі чалавек эмацыйна ўсхваляваны, вельмі ўзрушаны.

✓ зварот за парадай: “*Пайду да таткі на парадэчку: // – Парай мне, татка, што мне рабіць, // Ці замуж ісці, ці дома быць*” [5, с. 125].

✓ падзяка: “*Скланіўся нізка ў ножанькі: // – Дзякую табе, матулька, // Што ты мяне маленькага ўзрасціла, // А ўзрасціўшы, у чужыя людзі пусціла*” [5, с. 142]. Зваротак, утвораны з дапамогай суфікса *-ульк-*, больш эмацыянальны; слова *матулька* напоўнена большай пяшчотай, мяккасцю, шчырасцю, што, магчыма, залежыць і ад фанетычнай мяккасці суфікса.

✓ парада, павучанне: “*Мамухна дачушку павучайць: // – Падзеши, дачушка, у чужыя людзі, // Свякроўку мамкай назваць не забудзь*” [5, с. 189].

Прыхільныя адносіны да асобы выказваюцца пры звароце да розных катэгорый людзей: сваякоў, сяброў і інш. Для закліку маладых дзяўчат выкарыстоўваецца наступная форма зваротка: “*Казалі ж, наш свят красівай, // Пойдзем, дзевачкі, паглядзім*” [5, с. 155]; “*Гукала бяроза дзевачак у лес іціць: // – Хадзіце, дзевачкі, вянкi віць...*” [6, с. 300]. Да замужняй маладой жанчыны звярталіся наступным чынам: “*Да прыйшоў жа к ёй мядзведзечка: // – А, малодачка, дзіця плача. // А, малодачка, дзіця плача*” [5, с. 82]. Зваротак мог указваць на род дзейнасці асоб, якім ён адрасаваны: “*А пара, жнейкі, дамоў, пара, // А халодная раса ўпала*” [5, с. 78]. Ласкавага звароту патрабаваў і вясельны абрад пры вітанні са сватамі: “*Добры дзень жа вам, сваточкі, // Ай, ці ждалі ж вы, ждалі нас у госці?*” [5, с. 204]. Такім чынам гаворачы імкнуўся залагодзіць будучых родзічаў.

У якасці зваротка ў памяншальна-ласкальнай форме выступаюць асабовыя імёны канкрэтных людзей: “*Чаго сядзіш, што думаеш, Колечка?*” [6, с. 254]. “*Уставай, Васечка, годзе спаць, // Пара радзіну сабіраць*” [5, с. 138]. “*Чаму ў цябе, Валодзька, // Да кажуха няма?*” [5, с. 16]. “*А ты, Раечка, ты душа мая, // Ты не старыся за мной. // А ты, Лёшачка, ты душа мая, // Я не старусь за табой*” [5, с. 108]. “*Гасядзі, Валечка, падумай, // Ці ні жаль табе дзявоцкага гуляння...*” [5, с. 135]. “*Паілі, паілі, Ядзечка, // Матульку ў садок на ружачку*” [5, с. 126]. “*Пайшла ты, Волячка, // У чужое сяло, // У чужое сяло, // А ў чужыя людзі*” [5, с. 208], а таксама дзеючых асоб, герояў канкрэтнага абраду ці свята: “*Цярэшка, чаху-чаху, // Што ў тваім мяху, мяху?*” [6, с. 89]; “*Да Купаленька, рана-рана, // Дзе дасюль была?*” [5, с. 394]. З дапамогай канататыўных суфіксаў *-к-, -ечк-, -ачк-, -ячк-, -еньк-* зваротак насычаецца мяккасцю, пяшчотай, даючы гаворачаму магчымасць выказаць свае адносіны да асобы, якой адрасаваны зварот.

Зварот можа быць адрасаваны іншым жывым і нежывым істотам:

✓ свят, яго ўдзельнікам: “*А калядачкі, а хадзіце к нам, // Ай, ля-лэ, // Рана, ай хадзіце к нам*” [5, с. 9]. Калядачкі тут могуць успрымацца і як сама назва свята, і як назва яго ўдзельнікаў – калядоўшчыкаў.

✓ прыродным стыхіям: “*Разнясіце, вецярочкі, маю пячаль на мамачы...*” [6, с. 356]; “*Свяці, свяці, месячык, // На ўсю цёмну ноч*” [5, с. 22]. Перад намі традыцыйны зварот да сілаў прыроды, якія, на думку гаворачага, маглі дапамагчы яму ці хаця б даць нейкую надзею на лепшае. Падобныя звароты могуць псіхалагічна ўздзейнічаць, супакойваць таго, хто звяртаецца.

✓ жывёлам і птушкам: *Ну-тка, козанька, ды й расхадзіся...*” [6, с. 143]; “*Жавароначкі, прыляціце, // Цёпла лецейка прынясіце...*” [6, с. 204]. У гэтых прыкладах звароты адрасаваны дзеючым асобам пэўнага свята, абрада. Зваротак “*козанька*” прызваны залагодзіць жывёлу, якая займала галоўнае месца ў абрадзе “*Ваджэнне казы*” падчас каляд. Продкі верылі, што ад прыхільнасці гэтай жывёліны залежыць лёс ураджаю. Жаваранкі лічыліся прадвеснікамі прыходу вясны. Лічылася, што калі гэтыя птушкі прыляцяць, тады і зіма скончыцца. Таму неабходна было іх правільна, паважліва паклікаць. Ужыванне ў падобных сітуацыях памяншальна-ласкальнай формы звароткаў павінна было спрыяць устанаўленню прыязных адносін, насычаючы само выказванне экспрэсіяй.

Зварот мог адрасавана свайскай птушцы. Напрыклад, у вясельнай песні, якая выконвалася пры сустрэчы сватоў, гаспадары звярталіся да курэй: “*Вы не бойцеся, куркі, // Вы не бойцеся*” [5, с. 153]. Птушка ў дадзеным выпадку падавалася на стол, таму і становілася аб’ектам звароту: гаспадары такім своеасаблівым чынам быццам прасілі прабачэння.

✓ раслінам: “*Да не ззяйце, красачкі, // Да не ззяйце, красачкі, // Мы ж вас да зрываць будзем*” [5, с. 127]. Красачкі (кветкі) з’яўляюцца элементам дзявоцкага ці вясельнага вяночка. Праз зварот да іх мякка сцвярджаецца думка аб непазбежнасці хуткага вяселля.

✓ **міфічным істотам:** “Вам, *русалачкі, вяночкі, // А нам, маладым, сярпчкі*” [6, с. 357]. Прыведзеныя радкі з летняй русальнай песні прызваны задобрыць русалак, якія, ва ўяўленнях нашых продкаў, заманьвалі да сябе хлопцаў, перашкаджалі працаваць дзяўчатам.

У беларускай мове зваротак можа выражацца не толькі назоўным склонам назоўніка, але і клічнай формай, што з’яўляецца спецыфічнай рысай нашай мовы, характэрнай у асноўным гутарковыму стылю: “Свайго брацетку прасіла: // – Адамкні, **браце**, куфэ-рак. // – Мая сястрыца, не ўмею, // У чужых людзях не смею” [5, с. 17]; “– Дзякуй, **баценьку**, за тваю дачку...” [6, с. 119]; “Ой, стой, **куме**, паслухаем, // Ці не шуміць дубровачка...” [7, с. 47]; “Мая мамка дагадалася, // Узяла ў мяне папыталася: // – Чаго, **доньку**, горка плакала?” [5, с. 87]. Ужыванне клічнай формы зваротка надае выказванню нацыянальны каларыт, без якога немагчыма ўявіць фальклорныя творы. Немалаважную ролю падобныя звароткі адыгрываюць і ў стварэнні меладычнасці, рытмічнасці песеннага твора, надаюць яму працягласць гучання.

Асаблівае гучанне набываюць песенныя творы, у якіх зваротак у памяншальна-ласкальнай форме ўжываюцца ў кожным радку: “Давай, давай, **мамачка, вячэраць, // Павячэраўшы, дзяліцца. // Табе, мамачка, вераценцы, // А мне, мамачка, палаценцы, // Табе, мамачка, рублі, // А мне, мамачка, кублы. // Табе, мамачка, вяроўка, // А мне, мамачка, кароўка**” [5, с. 187]. У песні ілюструецца размова дачкі з маці перад адыходам маладой у сям’ю мужа. Хоць гаворка і вядзецца пра пасаг маладой, але ўсё ж такі з дапамогай зваротка акцэнтуюцца ўвага на канкрэтнай асобе – маці. Эмацыянальнасць зваротку надае яго памяншальна-ласкальная форма, а экспрэсія дасягаецца з кожным новым паўторам зваротка. У ім чуецца адчай маладой дзяўчыны, якой трэба пакідаць родную хату. Твор прасякнуты жаданнем дачкі яшчэ і яшчэ раз звярнуцца да роднай маці; здаецца, што праз трансляцыю звычайнай размовы пра пасаг зваротак “мамачка” гучыць як словы малітвы, заклінання. З дапамогай падобнага зваротка ствараецца адметны кампазіцыйны строй твора, перадаецца яго агульны настрой, пачуцці.

Такім чынам, прыведзеныя прыклады даюць падставу гаварыць, пра тое, што эмацыянальна-экспрэсіўнай форме звароткі ўжываюцца часцей, чым у нейтральнай. Гэта абумоўлена тым, што песенныя творы самі па сабе створаны, каб выклікаць пэўныя эмоцыі: жаласці, тугі, радасці; зваротак жа, ужыты ў памяншальна-ласкальнай форме, здольны не толькі ахарактарызаваць адносіны да таго, каму ён адрасаваны, але і выканаць некаторыя дадатковыя функцыі – задобрывання, спагады, суперажывання, ствараючы непаўторныя матывы і аказваючы своеасаблівы ўплыў на кампазіцыю твора.

Функцыянаванне развітых звароткаў у розных тыпах абрадавай паэзіі. Нягледзячы на дастаткова вялікую колькасць простых звароткаў, у беларускіх фальклорных песнях шырока ўжываюцца развітыя – звароткі, семантычна пашыраныя за кошт разнастайных эпітэтаў, выражаных часцей за ўсё прыметнікамі або

назоўнікамі ў той жа форме: *татулечка родненькі, маладзенькая Маруська, мамка родненька, сваточкі-браточкі, ясна зорачка, сцежачкі-дарожачкі* і пад. З іх ужываннем узмацняецца экспрэсія ўсяго твора. Развітыя звароткі складаюць 42% ад агульнай колькасці прааналізаваных звароткаў. Яны прадстаўлены наступнымі групамі: развітыя звароткі з азначэннямі (19%), развітыя звароткі з прыдаткамі (7%), звароткі, якія ўтрымліваюць паўторы (8%), звароткі, якія ўключаюць градацыю (8%).

Развітыя звароткі з азначэннямі. Развітыя звароткі з азначэннямі складаюць 44% ад агульнай колькасці развітых звароткаў. Як правіла, азначэнне пры зваротку дазваляе больш поўна раскрыць яго сутнасць, пашырыць характарыстыку асобы, якой адрасаваны зварот, напоўніць яго эмацыянальнасцю, экспрэсіяй.

У велічальна-віншавальных калядках і шчадроўках, звернутых, напрыклад, да сына гаспадара, прысутнічае матыў расчэсвання русых кудраў малайца, пры гэтым ужываецца і адпаведны зваротак, які складаецца з назвы хлопца і азначэння: “*Ах ты, **беленькі малойчык, // Хто табе русы кудзеркі расчасаў?***” [6, с. 137]. Азначэнне “*беленькі*” можа азначаць як светлы колер валасоў, твару, так і чысціню, якая, у ідэале, характэрна для маладой асобы і самой маладосці. Да гаспадыні калядоўшчыкі ці валачобнікі маглі звярнуцца наступным чынам: “*Выдзі, выдзі, **малада княгіня, // А ў цябе праява праявілася***” [5, с. 40]. Азначэнне ў складзе зваротка ўказвала на малодосць гаспадыні, якой прысвячалася песня.

Аналагічнае азначэнне ўжывалася пры асабовым імені чалавека, да якога звярталіся: “*Не плач, не плач, **младая Анечка, не тужы, // Сядзіць каля цябе пры баку твой, не чужы***” [5, с. 156]. Пры гэтым яно набывала і яшчэ адзін сэнс: маладая – значыць, нявеста. А гэта менавіта той статус, які мела дзяўчына падчас вяселля.

Адносіны жонкі да маладога мужа прасочваем у наступным зваротку: “*Прасілася **малада Валечка з-за столля: // – Пусці ж мяне, **любый Васечка, з-за столля // Па таткіным падвор’еўку пахадзіць*****” [5, с. 184]. І памяншальна-ласкальная форма асабовага імя, і семантыка азначэння сведчаць пра каханне, якое павінна было быць паміж маладымі жаніхом і нявестай, нягледзячы на тугу дзяўчыны па родным доме.

У іншым кантэксце ласкавы зварот да мужа набываў характар прама супраціўны, іранічны: “*Міл **дружочак, задушыся, едзьце, братцы, вы дадому...***” [5, с. 105]. Тут жонка звяртаецца да мужа нібы і прыветна, з любоўю, але з кантэксту відаць яе сапраўдныя – адмоўныя – адносіны да яго. І такая сітуацыя мела месца быць, паколькі маладая нявестка ў сям’і мужа не мела амаль ніякіх правоў. У гэтым жа творы можна прасачыць і адносіны мужа да жонкі, які не пазбегнуў прама назваць яе нялюбай, бо верыў у яе падуладнасць: “*Ах ты, **жэна нялюбая, твае госці мне не мілы***” [5, с. 105]. Дарэчы, такое супрацьпастаўленне звароткаў у межах аднаго твора надае яму высокую

экспрэсію, дазваляе прасачыць месца і ролю членаў адной сям’і, іх характары, узаемаадносіны.

Даволі часта пры звароце да дзяўчыны выказваліся наступным чынам: “*Як табе, красная дзевачка, // З мамачкай разысіся?*” [7, с. 229]. Вядома, што азначэнне “*красная*” азначае “*прыгожая*”. Другі кампанент “*дзевачка*” ўказвае і на пол асобы, і на яе ўзрост. Ён, дарэчы, стылістычна афарбаваны, паколькі лексема “*дзевачка*” не з’яўляецца нормай для беларускай мовы, гэта хутчэй калька з рускай мовы. З дапамогай падобных лексем прасочваюцца дыялектныя асаблівасці пэўнай мясцовасці, што робіць твор стылістычна непаўторным.

Веснавыя песні маглі змяшчаць зварот да іншых істот жывой прыроды: “*Кукуй, зязюля серая, // Нядоўга табе кукаваць.*” [4, с. 300]. Вобраз зязюлі, зварот да яе ў дадзеным кантэксце ўказваюць на непазбежнасць здзяйснення нечага нярадаснага, што падкрэсліваецца азначэннем, якое называе прымету птушкі па колеры апярэння.

Са зваротку да дамашняй жывёліны пачынаецца песня-замова, якую выконвалі перад выганам статка на пашу ў Юр’еў дзень; у якасці азначэння тут выступае прыналежны займеннік: “*Ідзі, мая кароўка, // Ў зялёную дуброўку*” [6, с. 213]. Азначэнне ў дадзеным выпадку мае ўдакладняльнае значэнне, адначасова падкрэсліваючы адносіны гаспадара да жывёлы, спадзяванні, звязаныя з ёй.

Займеннік у якасці азначэння з’яўляецца даволі частотным кампанентам развітых звароткаў. Прыналежныя займеннікі ў такіх зваротках, як правіла, указваюць на прыналежнасць першай асобе: *мой, мая, маё, наш, наша*. Асаблівасцю іх выкарыстання з’яўляецца тое, што звычайна яны ўжываюцца пры звароце да асобы, з якой гаворачага звязваюць адносіны роднасці, сваяцтва, дапоўненыя асаблівай цеплынёй і клопатам: “*Яго родна мамачка стаіць у вяротах, // Не вяліць, не вяліць. // – Не едзь, не едзь, маё дзіцятка, // Жаніцца, жаніцца...*” [5, с. 140]; “*Не аддай мяне, мая мамачка, і далё ў чужы край*” [5, с. 189]; “*Не плач, не плач, // Мая мамачка, ды па мне, // А я ж буду недалечка ад цябе*” [5, с. 190]; “*Сабірайся, мой брацетка, ў людзі, // Навучайся, мой брацетка, людскосці...*” [7, с. 254]; “*Ах, татулька наш! // Ты ж нас гадаваў, // Ты ж нам спагадаў, // А цяпер пакідаеш...*” [7, с. 287]; “*Ужо, мой браток, кажуць, што табе зрабілі домік...*” [7, с. 301].

Асаблівую мілагучнасць набываюць развітыя звароткі, якія ўтрымліваюць некалькі азначэнняў, адно з якіх (займеннік) указвае на прыналежнасць, другое (прыметнік) на пэўныя адносіны ці характарыстыку асобы, якой адрасаваны зварот: “*Дачушка мая родная, // Я ж табе гэты сон раскажу*” [5, с. 133]; “*Дзетка ты мая родна, // Як паедзеш венчаіся // Не забудзь з усімі прапашаіся*” [5, с. 159]. Кантэкст прыведзеных прыкладаў дае нам магчымасць зразумець увесь драматызм сітуацыі развітання маці з дачкой. Падобнымі прыкладамі насычаны многія вясельныя песні. Такія развітыя канструкцыі дазваляюць гаворачаму выказаць надзвычай цёплыя пачуцці. Дадатковае

ўдакладняльнае значэнне мае і асабовы займеннік, які можа ўваходзіць у склад падобных звароткаў.

Акрамя іншага, вясельныя спевы прысвячаліся не толькі галоўным дзеючым асобам (сватам, жаніху, нявесце і г.д.), але і пэўным рэаліям, без якіх немагчыма ўявіць сабе вясельны абрад. Нашы продкі такія культываваныя прадметы адухаўлялі, звярталіся да іх як да адушаўлёных асоб: “*Каравая мой румяны, // Ці богі цябе малявалі?*” [7, с. 143]. Прыведзены прыклад утрымлівае кампанент, які ўжыты ў клічнай форме – *каравая*. Гэта спецыфічная рыса беларускай народнай мовы дапамагае стварыць нацыянальны каларыт.

Надзвычай багатымі на развітыя звароткі з’яўляюцца памінальна-пахавальныя галашэнні. Гэтыя спантанна створаныя матывы насычаны экспрэсіўнасцю, трагізмам, непазбежнасцю расставання. У зваротак укладваўся нясперны душэўны боль ад страты дзіцяці: “*Маё мілае дзіцятка, што ж ты сапчыпіла сваі белай ручанькі к ріцёву сярдэчку?*” [7, с. 287]; “*Дзіцятка маё даражэнькае! // Абламіла ты мяне проці цёплага лецічка*” [7, с. 287]; “*Дачушка мая дарагая! // Што ж ты нарабіла? // Чаго ж ты мне сваю бяду не расказала?*” [7, с. 297]; “*Дачушка мая любая!.. // А зрабіла мне вяселлейка пячальнае*” [7, с. 312]; ад страты мужа: “*А хазяін мой даражэнькі! // А хто ж са мной трудзіцца цяпер будзец?*” [7, с. 288]; бацькі: “*Татулька мой роднёнькі! // На што ты плотнічкаў наняў? // Сабраў ты работнічкаў, – // Дзяліцца ты хочаш, татулька!*” [7, с. 301]; бабулі: “*Бабулька наша родная, а на што ж ты нас пакінула?*” [7, с. 358]. Звычайна галашэнні пачыналіся менавіта са зваротка, на ім ставіўся лагічны націск, акцэнтавалася і канцэнтравалася ўвага. Такія звароткі падобныя паміж сабой, паколькі складаюцца звычайна з назвы таго, хто памёр (у большасці выпадкаў праз гэты кампанент праяўляліся адносіны роднасці) – татулька, мамачка, дачушка і г.д. – і азначэння з прыналежным займеннікам у прэпазіцыі (мая мілая, мая дарагая, мой любі і інш.). У той жа час эмацыянальная насычанасць такіх звароткаў надзвычайная, бо праз іх перадаецца трагічнасць сітуацыі, душэўны боль асобнага чалавека, які менавіта праз зваротак-крык перадаецца прысутным.

У памінальных галашэннях зварот мог быць адрасаваны не толькі памерламу, але і прысутным: “*Людзі мае добрыя! // Памажыце! Раскажыце мне, // Што мне беднай рабіць?*” [7, с. 297]. Падобным звароткам выказваўся адчай, просьба дапамагчы, неабходнасць спачування, спагадлівасці з боку іншых людзей. Кожны такі зваротак – асобны крык, за кошт якога твор насычаецца найбольшай экспрэсіўнасцю: “*Суседзькі мае родныя! // Суседзькі мае мілыя! // Зрабіце майму татульчку дамочак вясёленькі...*” [7, с. 301].

Такім чынам, азначэнне, якое ўваходзіць у склад зваротка, выконвае вельмі важную функцыю: дазваляе раскрыць характар узаемаадносінаў, насыціць твор экспрэсіяй, увесці інтрыгу, аздобіць зваротак эмацыянальна.

Развітыя звароткі з прыдаткамі. Развітыя звароткі з прыдаткамі ў прааналізаваных творах складаюць 17% ад агульнай колькасці развітых звароткаў. Таксама як і азначэнні, прыдаткі дапамагаюць гаворачаму выказаць свае адносіны да таго, каму адрасаваны зварот. Яны ўваходзяць у склад развітых звароткаў і пэўным чынам уплываюць на кампазіцыю твора, нярэдка ўтвараючы паміж сабой рыфму і інш.

Падчас калядак спяваліся песні і пра каханне, якія нярэдка змяшчалі ў сабе дыялог ці маналог закаханых: *“Зайшоў, зайшоў міленкі // К Настусі на двор. // – Настасенька-душанька, // Адпірай варота”* [5, с. 22]. У прыведзеным прыкладзе зваротак насычаны душэўнасцю, указвае на любоў хлопца да дзяўчыны; ужыты разам з асабовым імем у памяншальна-ласкальнай форме, зваротак у цэлым выклікае станоўчыя эмоцыі.

Вясельныя абрады напоўнены матывамі расставання: *“А мае вы дзевачкі-сястрыцы, // А мне ж пара з вамі разлучыцца”* [7, с. 128]. Прыведзеныя радкі з песні маладой дзяўчыны, якая развітваецца са сваімі сяброўкамі напярэдадні вяселля, адначасова развітваючыся і са сваім дзявоцым жыццём, маладымі забавамі. Прыдатак вельмі добра характарызуе адносіны дзяўчыны да сябровак. Яна называе іх сястрыцамі, але гэта не абавязкова павінна ўказваць на сваяцкія адносіны – хутчэй гэта сведчанне блізкага сяброўства. Эмацыянальнасць зваротку надаюць прыналежны і асабовы займеннік, а таксам часціца *а ў* прэпазіцыі.

У наступным прыкладзе назіраем ідэалізацыю вобраза асобы, якой адрасаваны зварот: *“Вы, мужовепанове, // Піце піва п’яное, // Гаварыце мужское: // У каго маці стара...”* [6, с. 289]. Гэтыя радкі з вяснова-талочнай песні на сямейную тэматыку змяшчаюць зваротак, у якім прысутнічае ўнутраная рыфма, а сам ён ужыты ў клічнай форме. Прыдатак *“панове”* можа выконваць некалькі функцый: ідэалізацыі (павышэнне сацыяльнага статусу асобы) і простага намінацыі, паколькі слова *“панове”* для нашых продкаў – гэта і ветлівы зварот да чалавека.

Зварот у песнях да прыродных стыхій, касмічных сіл дазваляў вельмі натуральна, у шчыра-пачуццёвай форме выказаць свае жаданні-просьбы, звязаныя з надзеяй аблегчыць, напрыклад, тамлівую жніўную працу. У такім выпадку жнеі маглі звярнуцца да сонца, каб яно хутчэй схавалася і ў іх была магчымасць адпачыць: *“Сонейка-каласочак, // Каціся за лясочак: // Ты ж нам прынадаела, // Сярэдзінка забалела, // Ручкі-ножкі панямелі”* [6, с. 438]. Нашы продкі верылі ў магутнасць сонца, але выказаць катэгарычна сваё незадавальненне яны не маглі, каб не пакрыўдзіць яго. Таму ў песні выкарыстоўваецца вельмі цёплы зварот. Тут і памяншальна-ласкальная форма зваротка, і прыдатак *“каласочак”*, які ў беларускага народа меў значэнне вялікай прыхільнасці, любові, спагады. Тут і ўнутраная семантыка – падабенства сонейка і каласочка па колеры, і сам час звароту – жніво. Можна сказаць, што ўжыты зварот надае гэтым радкам спагадлівую цеплыню, просьба набывае мяккі характар: жнеі просяць у сонейка літасці, дапамогі.

У некаторых выпадках прыдатак у складзе развітага зваротка ўказвае на сваяцкія адносіны паміж гаворачым і асобай, якой адрасавана выказанне: *“– Іванка-сыночак, вучу я цябе: // Ты не стаў коніка пад рабінаю”* [5, с. 142]. Тут маці наказвае сыну, які збіраецца ехаць жаніцца ці ў сваты. Прыдатак і асабовае імя ў памяншальна-ласкальнай форме ствараюць агульную кампазіцыю, праз якую выказваюцца любоў і перажыванні маці.

Наяўнасць унутранай рыфмы ў зваротку сведчыць пра здольнасць народа падбіраць сугучныя словы. Прычым такія словы не пярэчаць эстэтычнай прыгажосці, ствараюць прыгожыя, ласкавыя звароты: *“Матушка-ластушка, галоўка баліць...”* [7, с. 98]. Зваротак з падобным прыдаткам можна аднесці і да звароткаў-сімвалаў. Ластаўка (ластушка) – птушка, якая дбае пра сваю сям’ю, патомства, птушанятак-дзіцятак. Гэта істота працалюбівая, дбайная, клапацілівая. Таму нездарма і дзіця называе *“матушку”* *“ластушкай”*.

Наступны прыклад змяшчае зваротак, які, у адпаведнасці з яго структурай, адносіцца да развітага зваротка з прыдаткам, а ў семантычным плане з’яўляецца звароткам-сімвалам, які ўключае ў сябе назву птушкі і назву расліны: *“Пакідаеш нас, татулечка, // Адлятаеш, галубчык-палесачка!”* [7, с. 327]. Гэта радкі з памінальна-пахавальнага галашэння. У падобных зваротках родныя, у дадзеным выпадку дзеці, выказвалі памерламу ўсю сваю любоў, тугу. Вельмі часта смерць вобразна называлася адлётам, сам пакойны – птушкай. Менавіта па гэтай прычыне, зваротак змяшчае ў сваім складзе слова *“галубчык”* (голуб). Прыдатак у дадзеным выпадку мог выконваць некалькі функцый: дэкаратыўную – выступаў у якасці аздаблення, ласкавага слова, звернутага да памерлага; мог указваць на час нараджэння ці смерці – выясну; мог выступаць у якасці падабенства па колеры веснавой кветкі і голуба.

У песні *“Цераз рэчку, цераз быструю”* ў адным сказе сустракаем два развітыя звароткі: *“Ай, ты, Лёшанька-душа, // Ён за ручаньку вядзець, // А ты, кладачка-серабраначка, // Не ўгібайся пада мной”* [5, с. 108]. У зваротку *“Лёшанька-душа”* прасочваюцца ноткі жартаўлівых, вясёлых. Гэта зварот дзяўчыны да хлопца, у якім выказваюцца яе душэўныя адносіны да яго. На дарозе закаханых цераз рэчку ляжыць кладачка. Дзяўчына звяртаецца і да яе: *“кладачка-серабраначка”*. Прыдатак *“серабраначка”* даволі празрысты: акрамя ўнутранай рыфмы, заўважаецца і падабенства па знешнім выглядзе кладкі і срэбра. Зразумела, што мокрая ад вады кладачка на сонцы можа зіхацець срэбным колерам, пералівацца. Пры жаданні можна пранікнуць і ў больш глыбокую семантыку выбранага слова: нярэдка сівы колер валасоў, называюць срэбраным. Сівізна з’яўляецца ў большасці людзей з узростам. Можна меркаваць, што пракладзеная праз раку кладка таксама ўжо старая, стапаная нагамі, абмытая вадою, набыла нейкі налёт сівізы-срэбра. Тым больш што з кантэксту нам вядома: кладачка прагінаецца, значыць, пры кантакце з вадой яна хоць і набыла пэўную эластычнасць, але ў той жа час можа не толькі прагнуцца, але і зламацца.

Зваротак можа сімвалізаваць ідэалізацыю асобы, да якой звяртаюцца. Напрыклад, простых сялян у велічальных песнях маглі называць панамі ці князямі, што не адпавядала іх сацыяльнаму статусу, але ўжывалася ў якасці кампліменту, ушанавання. Так, у калядных песнях даволі часта сустракаецца зваротак тыпу *пан гаспадар* ці яго адпаведнік у клічнай форме *пане гаспадару*: “Ці спіш, ці ляжыш, **пан гаспадарок?**” [6, с. 240]; “**Пане гаспадару**, адчыні аконца...” [6, с. 103].

Даволі часта ў абрадавых творах ужываюцца звароткі, якія, на першы погляд, падобныя да аднародных: “– *А, нявехна, дзіцятка*, ідзі ў сваякроўкі запытай” [5, с. 105]. Аднак калі ўлічваць, што зварот адрасаваны адной асобе, то другі кампанент лагічнай разумець як паясняльнае слова [6, с. 130]. Звароткі ў падобнай форме дазваляюць гаворачаму рэалізаваць розныя мэты: удакладніць якую-небудзь акалічнасць, выказаць свае адносіны да асобы, якой адрасаваны зварот і інш.: “**Разжутка, дачушка**, // *Не стой з Кузьмом попчэц...*” [5, с. 61]; “– Ты, **бабусечка**, ты, **любусечка**, // *А хадзі ка мне, паратуй мяне*” [7, с. 36]; “*Ай ты, кумачка, ты галубачка*, // *Дзе дагэтуль была?* // *Ай, вы, жэначкі, вы лябёдачкі*, // *Я ў пана была*” [7, с. 68]. Такія звароткі часам ускладняюцца прыналежным займеннікам: “– **Мядзведзечка, мой братачка**, // *Да й ні еш майго дзіцятачка*” [5, с. 82]; “*Пайду свёкра напрашу*. // – **Свікрата, мой татка**, *прыехала два гасцёчкі*, // *Мае родныя браточкі*” [5, с. 105]; “*А ты, Анечка, ты душа мая*, // *Ты не гневайся са мной*” [5, с. 110]; “*Ты, Аўгінька, сэрца мае*, // *Радзі мне дзевяць сыноў*” [7, с. 41].

Такім чынам, ужыванне прыдаткаў у складзе развітага зваротка надае ўсяму звароту непаўторную прыгажосць, вобразнасць, твор становіцца паэтычным, эмацыянальным. Прыдаткі дазваляюць стварыць унутраную рыфму (кладачка-серабраначка, матушка-ластуха), што ўказвае на здольнасць нашых продкаў ствараць прыгожыя вобразы, адчуваць рытм і рыфму, на іх эстэтычны густ.

Звароткі, якія ўтрымліваюць паўторы. Звароткі, якія ўтрымліваюць паўторы, складаюць у прааналізаваных тэкстах 19% агульнай колькасці развітых звароткаў.

Паўторы маюць вялікае значэнне ў абрадавых песнях: яны не толькі акцэнтуюць увагу на адрасаце выказвання, але і ствараюць пэўную кампазіцыйную арганізацыю, садзейнічаюць канцэнтрацыі пачуццяў, душэўных перажыванняў: “**Купала, Купала**, // *Дзе ты прабывала?*” [5, с. 55]; “**Ой, роза, роза**, чаго адна ў гародзе?” [6, с. 127]. Больш таго, трайныя паўторы носяць сакральны характар, што звязана не толькі з традыцыйнай хрысціянскай верай, але бярэ свой пачатак у язычніцкіх вераваннях. У нейкай ступені такія паўторы гучаць як заклінанне. Народныя спевакі надавалі паўтаральнасці вялікае значэнне і ў хрэсьбінных песнях: “**Ой, матушка, матушка, матушка, родная**, // *Ты не маеш волечкі над маёй жаной*” [7, с. 78]; “**Ой, мілая, мілая, мілая мая**, // *Устань, мы паедзем пракатаемся*” [7, с. 78]. Знаходзім падобныя прыклады з некаторай трансфармацыяй

у вясельных абрадавых песнях: “**Каравай, каравай, каравая**, // *А хто ж цябе задумаў?*” [5, с. 129]. Заўважым, што апошнія слова зваротку ўжыта ў клічнай форме, што ўтварае меладычны, павучы характар твора.

Сярод песень, якія выконваліся на Юр’е, былі і жартоўныя, з лёгкай іроніяй, якія з добрай гумарынкай узнаўляюць атмасферу гуляння моладзі. У такім выпадку зваротак да асноўнага персанажа свята мог быць ужыты ў памяншальна-ласкальнай форме: “**Юрайка, Юрайка**, ці зялёна мураўка?” [6, с. 232]. Падобны паўтор абумоўлены структурай радка, узмацняе эмацыянальнае ўздзеянне на слухача, надае твору гульнёва-жартаўлівы характар.

У абрадавых песнях значнае месца займаюць творы, для якіх характэрны паўторы цэлых сінтаксічных канструкцый, якія могуць выступаць у якасці рэфрэну. Функцыя іх аналагічная – сканцэнтраваць увагу на пэўнай асобе: “**Гэй, старшы сват, старшы сват!** // *Ты прыехаў на казе. // Прывёз сучку на вазе. // Гэй, старшы сват!*” [5, с. 154].: “– **Мамачка мая родная, Мамачка мая родная, // Сколькі да сватоў садзіць, // Сколькі мне да сватоў садзіць?**” [5, с. 146]; “**Раскаціла Волечка // Свой кужалёчак. // – Да, дзевачкі ж мае, // Сястрыцы мае. // Да, дзевачкі ж мае, // Сястрыцы мае, // Ужэ ж мне, дзевачкі, // Не да кужалёчка**” [5, с. 146]; “**А свату, наш свату, // А свату, наш свату, // Пусці нас у хату**” [5, с. 152].

Паўторы зваротка ствараюць асабліваю кампазіцыйно твора, надаюць яму эмацыянальную афарбоўку. Адметнае гучанне набываюць звароткі, у якіх нейкае адно слова не проста паўтараецца, а ўдакладняецца, напрыклад, прыметнікам з прыналежным займеннікам ці без яго: “**Ой, кося, кося, мой сівусенькі, // Рана, мой сівусенькі**” [5, с. 9]. Падобны зваротак можа ўжывацца і ў клічнай форме: “**Ой, кося, кося, вараны, // Вывезі, кося, з чужой стараны**” [5, с. 25]. У прыведзеных прыкладах заключныя часткі звароткаў характарызуюць жывёлу па колеры, акцэнтуючы ўвагу на гэтай прымеце.

Для абрадавых песень надзвычай характэрны паўторы звароткаў, якія могуць быць падзелены нейкай адной яго часткай, што гучыць як рэфрэн у такой міні-кампазіцыі, але ў поўным сэнсе ім не з’яўляецца: “**Брат сястру на пасады вядзе, // Вядзе, вядзе, да выпытвае: // – Сястрыца мая родная! // Мая родная, // Сястрыца мая родная! // Хто ў цябе надмілейшы?**” [5, с. 137]. Увага тут акцэнтуюцца як на самай асобе, так і на адносінах гаворачага да яе. Паколькі выбраныя радкі ўзяты з песні вясельнага цыклу, то зразумела, што асноўная ўвага акцэнтавана на галоўнай асобе абрадавага дзеяння.

Зваротак можа задаваць танальнасць песеннаму твору, калі паўтараецца толькі нейкае адно выбраннае слова. Гэтым самым ствараецца пэўны рытм, своеасаблівая завершанасць радка: “**Баяры мае мілы, баяры, // Гутатайце мяне высока, высока**” [5, с. 143]. Тут увага акцэнтуюцца менавіта на асобах, якім адрасаваны зварот, а не на адносінах да іх. Трэба адзначыць, што назіраецца і своеасаблівая ідэалізацыя адрасатаў. Семантычна зваротак не абавязкова можа быць звязаны з сацыяльным статусам. Дадзены ўрывак з песні вясельнага цыклу,

баяры тут – сябры, сваты маладога. Вобразнае мысленне нашых продкаў дазволіла стварыць розныя назвы для простых асоб. Так, жаніх на вяселлі называўся князем, яго сябры (сваты) – дружынай, баярамі і інш. Выбар падобных лексем надаваў падзеі ўзвышанасць, асаблівае гучанне, урачыстасць. Ад выбару лексемы, якая паўтаралася, залежыць і пэўны акцэнт. У процівагу папярэдняму прыкладу можна прывесці наступны: *“Бела свацця, бела, // Ды дзе ж ты бялілася?”* [5, с. 153]. У адпаведнасці з паўторам, можна з упэўненасцю канстатаваць, што ўвага акцэнтуюцца толькі на знешні прыкмеце асобы.

Своеасаблівае месца займаюць паўторы, апошні кампанент якіх некалькі вар’іруецца, беручы на сябе ўсю ідэйна-вобразную нагрузку не толькі радка, але і пэўнага інтанацыйна-сінтаксічнага адрэзка песні: *“Вясна, вясна, вясеначка, ай, // Дзе твая дачка красеначка?”* [6, с. 198]. Падобная варыяцыя можа быць і ў двайных паўторах, якія ўяўляюць сабой нанізванне падобных сінтаксічных канструкцый: *“А Грышачка мой міленькій! // А Грышачка мой родненькій! // А каму ж ты міне пакідаеш?”* [7, с. 288]. Такія паўторы нярэдка “рухаюць” сюжэт, робяць зваротак больш эмацыянальным, ствараюць кампазіцыйную цэласнасць, дазваляюць выказаць больш глыбокія пачуцці, разнастаіць іх.

Нязначную трансфармацыю ў двайным паўторы назіраем у наступным прыкладзе, дзе зваротак ускладняецца прыналежным займеннікам, што не толькі арганізуе песенны твор кампазіцыйна, але і робіць пэўны акцэнт на прыналежнасці: *“Ой, сонейка, маё сонейка, // Ці было ты ў Бога на ўме...”* [5, с. 80].

Такім чынам, паўторы звароткаў маюць вялікае значэнне ў стварэнні не толькі кампазіцыйнай структуры твора, але і эмацыянальнасці ўсяго твора.

Звароткі, якія ўключаюць градацыю. Звароткі, якія ўключаюць градацыю, складаюць 20% ад агульнай колькасці развітых звароткаў. Гэта своеасаблівае групаванне паўтаральных выразаў для таго, каб узмацніць эмацыянальную выразнасць, акцэнтаваць увагу на сутнасным вобразе песні. Напрыклад, у наступных радках узмацненне адбываецца за кошт нанізвання звароткаў па схеме “просты зваротак + прыналежны займеннік са звароткам + зваротак у памяншальна-ласкальнай форме”: *“Ай бор, мой бор, барочак, // Чаго ж ты, бор, не вясёл?”* [5, с. 61]. Прыём градацыі выкарыстоўваецца і ў такім развітым зваротку: *“Кума мая, кумушка ты мая, // Чырвоная ягадка ты мая”* [7, с. 44]. Экспрэсія дасягаецца пры нанізванні сінтаксічных канструкцый ад простага да больш складанай. У наступным зваротку ўжыванне прыёма градацыі дазваляе ахарактарызаваць аб’ект звароту па адметных прыкметах: *“Ой ты, рэчанька, ой ты быстрая, // Камяністая ды і вірыстая...”* [7, с. 230]. Такія звароткі спрыяюць разгортванню падзей у песні ў насычаны малюнак, надаюць сюжэту дынаміку развіцця дзеяння, эмацыянальнасць і вобразную насычанасць.

Семантычна-экспрэсіўная градацыя дазваляе гаворачаму выказаць увесь спектр пачуццяў і эмоцый: *“– Татачка мой, кармільчык, міласлівы, жаласлівы!”*

Хто ж мяне цяпер сужалеець?” [7, с. 350]. У падобных зваротках праяўленне пачуццяў дасягаецца за кошт ужывання самых розных слоў, праз семантыку якіх гаворачы выказвае свае адносіны да таго, каму адрасаваны зварот.

Такім чынам, паўторы і градацыя надаюць зваротку і ўсяму выказванню вобразнасць, эмацыянальнасць, экспрэсію. Паўторы акцэнтуюць увагу на асобе, з’яве ці пэўных іх якасцях, ствараюць адметную кампазіцыю твора. За кошт градацыі дасягаецца семантычная экспрэсія, кожнае слова, якое ўваходзіць у склад зваротка, разгортвае перад намі вялікі спектр пачуццяў, характарыстык.

Функцыянаванне звароткаў-сімвалаў у розных тыпах абрадавай паэзіі. Звароткі-сімвалы складаюць 17% ад агульнай колькасці прааналізаваных звароткаў. У іх склад уваходзяць назвы раслін (4% ад агульнай колькасці звароткаў), назвы птушак (10%), назвы астранамічных аб’ектаў (3%).

Звароткі-сімвалы, якія выконваюць самыя розныя функцыі, даюць надзвычай багаты і разнастайны матэрыял. З іх дапамогай дасягаецца пазытычнасць, вобразнасць, маляўнічасць твораў, насычэнне іх больш глыбокім сэнсам.

Звычайна выбар сімвалаў дыктуецца традыцыйнымі міфалагічнымі ўяўленнямі, старажытнымі павер’ямі беларусаў. Слова-сімвал у цэлым і зваротак – у прыватнасці не з’яўляецца выпадковым. Яны нясуць пэўную семантычную нагрузку. Самымі распаўсюджанымі з’яўляюцца сімвалы, у якасці якіх выступаюць прадстаўнікі расліннага свету, найменні жывёл і птушак, а таксама назвы астранамічных аб’ектаў.

Прадстаўнікі расліннага свету. Назвы раслін у якасці зваротка-сімвала складаюць 25% ад агульнай колькасці звароткаў-сімвалаў. У вуснай пазытычнай творчасці беларусаў дзяўчат і жанчын нярэдка называюць ягадкай, журавінкай, рабінай, калінай, бярозкай і інш. Нашы продкі бачылі ў гэтым не толькі знешняе падабенства прыгажосці, цнатлівасці, спеласці, тугі, смутку, але і выконвалі такім чынам пэўнае рытуальнае дзеянне: не называючы сітуацыю сваімі словамі, яны спявалі прыгожыя і сімвалічныя песні ў пэўны момант таго ці іншага абраду. Усім прысутным быў зразумелы сэнс, які ўкладваўся ў пэўны сімвал.

У радках *“Дзевачкі-палесачкі, // Не ідзіце па арэшачкі”* [6, с. 89] зварот адрасаваны маладым дзяўчатам. Прыдатак “палесачкі” ўказвае на іх чысціню, трапяткую прыгажосць. Як першыя веснавыя кветкі, яны выглядаюць з-пад снегу “дзіцячасці” і ўжо амаль нявесты. Нездарма ж песня ўключае перасцярогу: *не ідзіце па арэшачкі*. У адпаведнасці з разуменнем нашых продкаў, гэта азначала страту цнатлівасці да замужжа. У той жа час выраз *ісці ў луг па каліну* азначаў чысціню і нявіннасць дзяўчыны.

Зваротак-сімвал таксама мог набыць функцыю ідэалізацыі таго, каму ён адрасаваны. Вядома, што многія песні звязаны з узвелічэннем і ўшанаваннем гаспадара і гаспадыні дома. Таму вельмі лагічным з’яўляецца наступны зварот да гаспадыні: *“Гаспадынечка-*

журавіначка, // *Вазьмі ліхтарок, ідзі у хлявок...*" [6, с. 259]. Прыдатак "*журавіначка*" адразу дае ўяўленне пра прыгожую, румяную жанчыну, сапраўдную гаспадыню, налітую, як спелая журавіначка. Такі зварот дае магчымасць разважаць і пра ўзрост жанчыны, калі правесці пэўныя паралелі: вядома, што журавіны – ягады восеньскія, прычым познія; такім чынам, перад намі ўжо ніяк не маладая дзяўчына – кветачка ці пралесачка, – а сталая замужняя асоба.

У некаторых песнях, звязаных з будучым замужжам, дзяўчына асацыюецца з калінай. У падобным зваротку-сімвале прасочваюцца прыродная і чалавечая паралелі: "*Досыць, калінка чырвоненькая, // Табе ў лузе стаяці*" [6, с. 479]. Развіты зваротак, які ўключае ў свой склад азначэнне, як мага лепш характарызуе становішча дзяўчыны, якая не выйшла замуж. Вобраз даспелай каліны ў тэксце эмацыянальна адкрыты: горкі смак ягады дзейсна асацыіруецца са становішчам дзяўчыны, якая, не выйшаўшы замуж, становіцца аб'ектам агавораў. Зварот-сімвал дазваляе праілюстраваць сітуацыю як вобразна-паэтычна, так і этычна.

Дзяўчыну, якая збіралася замуж, маглі параўноўваць з ружай. У такім выпадку песня набывала празрыстую семантыку: "*Зеляніся, не зеляніся, ружачка, // Не зімаваці табе, ружачка, у садочку, // А зімаваці табе, ружачка, у вяночку*" [5, с. 127] (параўн.: "*Весяліся, не весяліся, Наташка, // Не векаваці табе, Наташка, ў матулькі, // А векаваці табе, Наташка, ў Колечкі*" [5, с. 127]. У спектры вясельных песень наогул сустракалася шмат кампазіцыйных паралелізмаў: "*А ні жарка гарыш, каліна, // А ні жарка гарыш, каліна, // Ні разжарыла карэння...*" [5, с. 195]; "*А ні жалка плачаш, Надзечка, // А ні жалка плачаш, Надзечка, // Ні разжаліла мамульку*" [5, с. 195] – зваротак-сімвал "каліна" ўказвае нам на дзяўчыну шлюбнага ўзросту. Паралелізм прасочваецца і ў наступным прыкладзе: "*Ой, вішанька, да чарэшанька, // Не шумі на мяне, // Ой, міленькі, чарнабровенькі, // Не сварыся на мяне*" [6, с. 86]. Прыведзеныя радкі з'яўляюцца прыкладам кампазіцыйнага паралелізму. Яны адносна самастойныя, аднак семантычна пераклікаюцца. Можна дапусціць, што "вішанькай" і "чарэшанькай" жонка (дзяўчына) маглі напрамую звярнуцца да мужа (хлопца) і гэтым самым ласкава дапоўніць просьбу другой часткі.

Звароткі-сімвалы могуць ужывацца паралельна з простымі і развітымі звароткамі, удакладняць іх для больш трапнай характарыстыкі таго, каму ён адрасуецца. Так, у жартаўлівых песнях хрэсьбіннага абраду кум мог звярнуцца да кумы наступным чынам: "*Кума мая, кумушка ты мая, // Чырвоная ягадка ты мая*" [7, с. 44]. Сэнсавая нагрузка падобнага звароту – указаць на прыгажосць асобы, звярнуць яе ўвагу, зрабіць камплімент, задобрыць.

Нярэдка ўжыванне назвы расліны магло акцэнтаваць увагу на прызначэнні песні. Так, у песні "Тры сястрыцы стрыкаліся" пасля кожнага радка паўтараецца рэфрэн: "*Ай, каліна, маліна, // Ай, ягадочка мая*" [7, с. 82]. Прыпеў такога кшталту не толькі ўказвае на тое, што галоўныя героі песні –

асобы жаночага полу, але і дазваляе надаць твору большую рытмічнасць, запамінальнасць.

Функцыянальнасць прыродных вобразаў, іх семантычная роля ў кампазіцыйнай арганізацыі структуры песень самая разнастайная. У асобных выпадках на першы план выходзіць эстэтычная функцыянальнасць, своеасаблівая мастацкая гульня, зададзеная вобразам-звароткам, узятым з прыроды. Напрыклад, вобраз маку выступае паралельна да вобраза дзяўчыны ў восеньскай песні "Залатая макаўка": "*Залатая макаўка, // Ці многа маку маееш?*" [6, с. 485]. Тут выказваецца ідэя шчодрасці маладой, хаця гэта расліна часцей адыгрывае дэкаратыўна-вобразную ролю.

Калі вясельная і радзінная (хрэсьбінная) паэзія пабудавана на паралелізме, які быў навідавоку ў самім тэксце, то памінальна-пахавальныя галашэнні ўтрымліваюць звароткі-сімвалы без паясненняў, і, тым не менш, гэта не робіць падобныя звароты менш функцыянальнымі.

Пранікнёным выказваннем бязмежнага гора, дасканальным паэтычным хараством вызначаюцца галашэнні жонкі па мужу. Яна называе яго не толькі памяншальна-ласкавымі формамі слоў, але і з дапамогай паэтычных сімвалаў: "*А дубочак ты мой зеляненькі, а бярозка мая кудравая...*" [7, с. 356]. Не можа не крануць сэрца любога прысутнага галашэнне маці, поўнае роспачы і болю па заўчасна памёрламу дзіцяці. У ласкавыя назвы яго ўкладваецца пачуццё глыбокага душэўнага матчынага болю: "*Яблычка мае недаспелое, // Ягодка мая недазрэлая! // Дзетунько мае міленькае, // Лісточэк мой зялёненькі, // Цвятчэк мой чырвоненькі!*" [7, с. 357]. У галашэннях нярэдка назва дзіцяці замяняецца сімвалам – яблыкам, ягадкай, яварочкам, дубочкам, лісточкам і інш.: "*Яблычка маё дадовае, // Чаго ж ты ад мяне адкацілася?*" [7, с. 358]. Азначэнне ў развітым зваротку тут указвае на малы ўзрост: *недаспелае, недазрэлае, зялёненькі*; на тое, што жыў ён пры сваім доме: *дадовае* і інш.

Такім чынам, прадстаўнікі расліннага свету, якія становяцца звароткамі-сімваламі, утрымліваюць не толькі глыбокі семантычны сэнс, але і ўплываюць на структуру (кампазіцыю) твораў, утвараючы дасканалыя кампазіцыйныя паралелі. Падобныя звароткі характарызуюць асобу, якой адрасаваны зварот, ушаноўваюць яе кампліментамі, дазваляюць выказаць стаўленне гаворачага да асобы і, акрамя таго, надзяляюць твор вобразнасцю, паэтычнасцю, мастацкай дасканаласцю.

Найменні жывёл і птушак у якасці звароткаў-сімвалаў. Назвы птушак у якасці зваротка-сімвала складаюць 55% ад агульнай колькасці звароткаў-сімвалаў. Найменні жывёльнага і птушынага свету (найбольш тыповыя – *саколік, птушачка, ластавачка, перапёлка, зязюльчэчка, галубка, галубок* і інш.) вельмі часта сустракаюцца ў абрадавай паэзіі пры звароце да асобы, характарызуюць саму асобу, адносіны да яе і нясуць у абрадавых песнях пэўную семантычную нагрузку.

Традыцыйная песенная сімволіка з выкарыстаннем вобразаў "сокала" і "вутачкі" прысутнічае ў песнях

любоўнай лірыкі: “Ты, **вутачка-перабаўніца**, // Ты сокала перабавіла... // Ты, **Кацярынка-перабаўніца**, // Ты Андрэйку перабавіла” [6, с. 160]. Зваротак з прыдаткам дасціпна характарызуе дзяўчыну, якая пераманіла хлопца ад іншай дзяўчыны. Нечым падобны да гэтага і наступны прыклад: “*Селязень серу вутачку ішчыць. // – Ты ж пайдзі, ты ж пайдзі, сера вутачка, ка мне*” [5, с. 108]; “*Гэта Мішанька сваю Леначку ішчыць. // – Ты ж пайдзі, ты ж пайдзі, Леначка, ка мне*” [5, с. 108]. Вобразна-псіхалагічным паралелізмам насычаны і наступныя радкі, у якіх зваротак-сімвал дазваляе нам яскрава ўявіць у вобразе сівенькага галубчыка асобу хлопца: “*Ах ты, сівенькі галубчык... // Ці відзеў сваю галубку?*” [6, с. 160].

Вобразы галубоў наогул вельмі часта сустракаюцца ў абрадавых песнях. Гэта сімвалы чысціні, вернасці, кахання, дружбы. Падобныя вобразы могуць самастойна выступаць у ролі зваротка, а могуць уваходзіць у яго склад у якасці прыдатка: “*Кумушкі-галубушкі, // Куміцесь, не браніцесь!..*” [6, с. 302]. Назначэнне такіх звароткаў магло быць розным. У радзіннай паэзіі такім чынам ласкава звярталіся да бабкі-парадзіхі: “*А ён тростачкай упіраецца, // Бабулі ў ножкі пакланяецца: // – А, бабулечка, ты, галубачка, // Ой хадзі ка мне ды і ў хатачку*” [5, с. 112]; да кумы, якая хрысціла дзіця: “*Ай ты, кумачка, ты галубачка, // Дзе дагэтуль была?*” [7, с. 68]; да кума: “*А кумок, галубок, // Чыні сваю волю*” [8, с. 53]. Родзічы дзяўчыны, якая выходзіла замуж, такім зваротам задобрывалі сватоў, прасілі, каб у новай сям’і да іх дачкі, сястры адносіліся спагадліва, каб яна не знала ганьбы: “*Ой, свашачкі ды галубачкі, // Просім вас, // Каб не было нашаму дзіцяці // Ганьбы ў вас*” [7, с. 205]; “*А сваціца-галубіца, просім вас, // Каб не было нашай сястрыцы дрэнна ў вас*” [7, с. 255].

Пры звароце да асобы мужчынскага полу часта ўжываецца вобраз сокала: “*А ты, саколік, чаго невясёл, // Чаго, саколік, так жа невясёл?*” [5, с. 92]. Памяншальна-ласкавая форма такога звароту надае яму мілагучнасць, заклікае, стварае атмасферу прыхільнасці і спагады да лірычнага героя.

У песні жніўнага перыяду адна са жней звяртаецца да сваіх сябровак па працы: “*Ой, дзевачкі-лябёдачкі, // Пойдзем разам дамовачкі...*” [6, с. 439]. Прызначэнне гэтага звароту можна патлумачыць наступным чынам: прыдатак “лябёдачкі” выконвае функцыю спагадліва-ласкавай назвы. У той жа час жней можна параўнаць з лябёдкамі: як гэтыя прыгожыя гордыя птушкі плывуць па вадзе, так і жнейкі ў сваёй працы вызначаюцца грацыёзнасцю і прыгажосцю, “плывуць” з сярпамі па жніўным полі. Магчыма і такое тлумачэнне: жней працуюць на панскім полі, праца на чужым надзе-ле не надае веселасці, але ж за знешняй скоранасцю прыгоннаму жыццю праступаюць жанчыны, якія надзелены незвычайнай статнасцю той птушкі, да якой прыраўноўвае іх гаворачы. Прыгажосць “лябёдачкі”, шматграннасць вобраза дазваляюць выкарыстоўваць гэты сімвал і ў наступных зваротах: *Ай, вы, жоначкі,*

вы лябёдачкі, // Я ў пана была” [7, с. 68]; “*Ах, вы, бабачкі-лябёдачкі, // Ганіце кума дамоў*” [7, с. 103].

Значнае месца звароткі-сімвалы займаюць у памінальна-пахавальных галашэннях. Трансфармацыя памерлага ў пералётных птушак знаходзіць у галашэннях канкрэтныя вобразы: “*Пташачка мая пералётная, // Да ў якую гэта ты староначку пералятаеш?..*” [7, с. 326]. У многіх матывах памерлы прыпадабняецца да зязюлі: “*А мамулічка, мая шэрая зязюлечка! // А куды ж ты ад мяне ўлітаеш?*” [7, с. 287]; “*А мой жа ты татулічка, // А мой жа ты зязюлічка! // А каму ж ты нас пакінуў?*” [7, с. 326]; “*Мамка-зязюлька, мамка-кукушка! // На што ж ты нас пакінула // На гора маленькіх?..*” [7, с. 326]. Такі зварот выкарыстоўваецца не выпадкова: у народзе зязюля вядомая не толькі як птушка, якая пакідае сваіх дзяцей, але і як птушка, якая заўсёды адна. Адыход чалавека ў іншы свет – гэта і адыход ад усяго жывога. Ён быццам бы застаецца адзін, пакідае сваіх родных.

Важнае месца сярод сімвалаў займае вобраз салаўя: “*Куды ты, мой татка-салавеечка, адлятаеш? // На каго мяне сіраціначку пакідаеш?*” [7, с. 326]; “*Мой любімы брацец, салавеюшка!*” [7, с. 342], а таксама вобраз голуба: “*Ах мая мамулічка, // А мая галубачка, // Што ж ты гэта надумалася?..*” [7, с. 287]; “*Мая галубачка, мая мамачка, // На каго ты мяне пакідаеш?*” [7, с. 326]; “*Мамка мая мілая, галубка сівенькая, // Ты там убачыш татку*” [7, с. 337]; “*Мой гаспадарык, мой галубчык*” [7, с. 356]; “*Дзедка мой, галубочак мой! // А хто ж мне цяпер лапцэйкі спляце?*” [7, с. 358]. Як пры жыцці, так і пасля смерці да асоб мужчынскага полу пры звароце ўжываўся вобраз сокала ў розных формах: “*Мой жа гаспадарочак, мой жа ты сакалочак! // ...А ты ж, бывала, куды паедзеш, ты ж у мяне рупішся...*” [7, с. 310]; “*Сокал ты наш ясны, сокал ты наш мілы, куды ж ты далёка ад нас адлятаеш?*” [7, с. 327]; “*А куды ж ты, мой саколік, мой сівенькі, // Проця лётка ад нас адлятаеш?*” [7, с. 327]. Заўважым, што ў галашэннях звароткі-сімвалы выкарыстоўваюцца не самі па сабе – яны з’яўляюцца кампанентам развітага зваротка, які паўтараецца.

У галашэннях сустракаюцца і такія матывы, у якіх звароты да памерлага выражаны цэлым шэрагам сімвалічных прыпадабненняў: “*Саколік мой ясенёк! // Лябедзька мой беленькі, // Адлятаеш ты далёка...*” [7, с. 352]; “*Мая галубачка, мая ластачка, мая залётная! Лябёдычка мая беленькая! Зязюлечка мая, кукушачка! Ад мяне адлятаеш...*” [7, с. 327], што надае ўсяму выказванню надзвычайную эмацыянальнасць.

Такім чынам, сярод звароткаў-сімвалаў назвы жывёл і птушак займаюць значнае месца. У прааналізаваных творах дамінаюць назвы птушак, якія ўжываюцца як у нейтральнай форме, так і ў памяншальна-ласкавай. Большую эмацыянальнасць і семантычную нагрузку надаюць такім звароткам азначэнні і прыдаткі пры іх, а таксама паўторы.

Назвы астранамічных аб’ектаў у якасці звароткаў-сімвалаў. Назвы астранамічных аб’ектаў у якасці зваротка-сімвала складаюць 20% ад агульнай

колькасці звароткаў-сімвалаў. Пад астранамічнымі аб'ектамі мы разумеем нябесныя свяцілы: месяц, зоркі, сонца. Нашы продкі надавалі ім вялікае значэнне, яны адыгрывалі важную ролю ў земляробчым календары, у міфалагічных уяўленнях беларусаў успрымаліся як жывыя істоты і, акрамя таго, ужываліся ў якасці ласкавых зваротаў да блізкіх людзей. Назвы астранамічных аб'ектаў выступаюць у ролі звароткаў-сімвалаў, аднак у абмежаванай колькасці абрадавай паэзіі. Намі зафіксаваны падобныя прыклады ў вясельных абрадавых песнях і памінальна-пахавальных галашэннях.

Сонца – нябеснае свяціла, якое грэе, аднак у пэўны момант хаваецца, знікае. Нездарма яно выкарыстоўваецца ў якасці зваротка да памерлага, а памяншальна-ласкавая форма (сонейка) надае зваротку цеплыню, эмацыянальнасць. Уласцівасці нябеснага свяціла перадаюцца і роднаму чалавеку. Маці для дзяцей – і карміцелька, і цяпло, і аснова жыцця. Без яе, без сонейка, жыццё ўяўляецца цёмным і халодным: *“Ах мая мамачка, ах, маё сонейка! // Чаму ж ты так мала свяціла, чаму ж ты мяне так мала грэла?”* [7, с. 355]; *“Карміліца мая, красна сонца! // Закацілася жа ты за цёмныя лясоўкі, за шэрыя барочкі”* [7, с. 355].

Сімвалам нявесты часам паўстае ў песнях зорачка: *“Ясная зорачка вячэрняя, // Ці будзеш так ясная, як за лес зойдзеш?”* [7, с. 251]. Тут сімвалізуецца надзея дзяўчыны на каханне мужа пасля шлюбу. Азначэнне “яснае” ўказвае на прыгажосць, чысціню дзяўчыны.

Аналіз функцыянавання звароткаў-сімвалаў у творах абрадавай паэзіі паказвае, што асобы сімвалічных значэнні пры адпаведным выкарыстанні набываюць самыя звычайныя, нейтральныя словы. Гэта дазваляе гаварыць пра асацыятыўна-вобразнае мысленне нашых продкаў, калі рэальныя прадметы ці істоты суадносяцца з усвядомленымі ўнутранымі прыкметамі, успрынятымі ў пераносным сэнсе. Гэта, у сваю чаргу, садзейнічае нацыянальна-вобразнаму выяўленню сутнасці з'явы, якая адлюстроўваецца ў сімвале або ў сімвалічным выразе. Звароткі-сімвалы нярэдка маюць азначны характар, узмоцнены экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкай. Беларусы ў сваіх абрадавых песнях выкарыстоўваюць назвы расліннага свету пры звароце да дзяўчыны, жанчыны (каліна, ягадка, маліна, кветачка, пралесачка, журавінка), да асоб мужчынскага полу (дубочак, яварочак); шырока ўжываюцца назвы птушак (галубка, галубок, саколік, салавейка); не з'яўляюцца выключэннем звароткі-сімвалы з выкарыстаннем назваў астранамічных аб'ектаў.

Заклучэнне. Фальклор быў і застаецца асноўнай духоўнай скарбніцай кожнага народа. У народных творах захавалася мудрасць нашых продкаў, вопыт многіх пакаленняў.

Звароткі, з дапамогай якіх мы звяртаемся да асоб, рэчаў і з'яў, якія нас акружаюць, маюць вельмі вялікае значэнне ў наладжванні паўсядзённых зносін паміж людзьмі. Асаблівае значэнне мае выбар той ці іншай формы зваротка ў абрадавых творах, паколькі паэзія не толькі мае своеасаблівую кампазіцыйную будову і семантыку, але і пэўнае прызначэнне.

У выніку разгляду функцыянавання розных тыпаў звароткаў у творах абрадавай паэзіі былі вызначаны дамінантныя катэгорыі звароткаў, прасочана іх семантыка-стылістычнае і структурнае напаўненне, выяўлены нацыянальныя адметнасці мовы народных твораў. У прааналізаваных творах каляндарна-абрадавай і сямейна-абрадавай паэзіі вылучаецца некалькі тыпаў звароткаў: простыя звароткі ў нейтральнай і эмацыянальна-афарбаваных формах; развітыя звароткі з азначэннямі, прыдаткамі, паўтарамі, градацый (гэтыя дзве групы прыблізна роўныя па колькасцю напаўнення); звароткі-сімвалы, дзе ў якасці сімвалічных вобразаў выступаюць назвы раслін, птушак, астранамічных аб'ектаў. Праведзены аналіз дазваляе акрэсліць найбольш важную заканамернасць ужывання звароткаў у творах абрадавай паэзіі: для народных песень характэрна функцыянаванне звароткаў, якія надаюць ім эмацыянальнасць і экспрэсію, чым дадзеныя звароткі адрозніваюцца ад тых, якія ўжываюцца ў паўсядзённых зносінах. Немалаважная роля ў гэтым належыць таксама адбору лексічных сродкаў: акрамя ўнармаваных, агульнаўжывальных лексем шырока ўжываюцца дыялектныя (нявехна, мальчык, свікрата, жана і інш.), стылістычна-экспрэсіўныя, утвораныя з дапамогай адпаведных суфіксаў, а таксама ўжытыя ў клічнай форме.

Літаратура

1. Гурскі, А.І. Пазаабрадавая паэзія / А.І. Гурскі, Г.А. Пятроўская, Л.М. Салавей; навук. рэд. А.С. Фядосік. – Мінск.: Беларус. навука, 2002. – 564 с.
2. Дзядова, А.С. Мастацкі тэкст як крыніца лінгвакраіназнаўчай інфармацыі: манаграфія / А.С. Дзядова. – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2022. – 154 с.
3. Пахаванні. Памінкі. Галашэнні / уклад. У.А. Васілевіч. – Мінск, 1986. – 548 с.
4. Сысоеў, У.М. Беларуская пахавальная абраднасць / У.М. Сысоеў. – Мінск, 1995. – 186 с.
5. Анталогія беларускай народнай песні і прыпеўкі / уклад. і прадм. А. Цітаўца. – Мінск: Ураджай, 2001. – 352 с.
6. Ліс, А.С. Каляндарна-абрадавая паэзія / А.С. Ліс [і інш.]; навук. рэд. А.С. Фядосік. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – 515 с.
7. Фядосік, А.С. Сямейна-абрадавая паэзія. Народны тэатр / А.С. Фядосік [і інш.]; навук. рэд. К.П. Кабашнікаў. – Мінск: Беларус. навука, 2001. – 422 с.
8. Формановская, Н.И. Обиходные обращения и поэтическая обращенность / Н.И. Формановская // Русский язык за рубежом. – 2009. – № 1. – С. 61–64.

Паступіў у рэдакцыю 13.09.2022